

*Алыбаев Дж.Б., Шамырбеков Д.Ш.*

**РЫНОКТУН ШАРТЫНДА АГРАРДЫК СЕКТОРДУ ИНВЕСТИЦИЯЛООНУН  
ЖАНА КАМСЫЗДАНДЫРУУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ**

*Алыбаев Дж.Б., Шамырбеков Д.Ш.*

**ОСОБЕННОСТИ ИНВЕСТИРОВАНИЯ И СТРАХОВАНИЯ АГРАРНОГО  
СЕКТОРА В УСЛОВИЯХ РЫНКА**

*Dj. B. Alybaev, D.Sh. Shamyrbekov*

**THE ARTICLE DISCUSSES WAYS OF INVESTMENT AND INSURANCE OF THE  
AGRICULTURAL SECTOR IN THE MARKET**

УДК. 339.138(0769)

*Аталган макалада рыноктун шартында агрардык секторду инвестициялоо жана аны камсыздандыруу ыкмалары каралган.*

**Негизги сөздөр:** ишкана, каражат, айыл-чарба, азык- түлүк, инвестиция.

*В статье рассматриваются способы инвестирования и страхования аграрного сектора в условиях рынка.*

**Ключевые слова:** предприятие, доход, сельское хозяйство, продовольствие, инвестиция.

*Features of investment and insurance of the agricultural sector in the market.*

**Key words:** enterprise, income, agriculture, food, investment.

Айыл чарба ишканаларынын кеңейтилген кайра өндүрүүсүндөгү жана социалдык-экономикалык өнүгүүсүндөгү инвестициялардын ролу зор.

Инвестиция катарында пайда (киреше) же социалдык натыйжа алуу максатында экономикалык ресурстар, башкача айтканда, финансылык жана материалдык-техникалык каражаттарды, ошондой эле техникалык каражаттарды салуу, республиканын чектериндеги жана чет өлкөлөрдөгү чарба жүргүзүүчү субъекттерге берилген мүлктүк жана интеллектуалдык менчик укуктары каралат.

Дыйкан чарбалардын жана башка чарбалардын техника, минералдык жер семирткичтер, уруктар, асыл тукум мал жана башкалар менен камсыз болуусу өтө төмөн бойдон калууда, алар өндүрүштү натыйжалуу технологиялык деңгээлде жүргүзө алышпайт, инвестициялык салымдар талап кылынат.

Республиканын айыл чарбасына инвестициялык салымдардын булактары:

- мамлекеттик;
- жеке;
- амортизациялык чегерүүлөр;
- кредиттик инвестициялар;
- тышкы тикелей жана портфельдик инвестициялар жана башкалар.

Бул инвестициянын булактарынын баарын ички жана тышкы топторго топтоого болот.

Мамлекеттин колдоосу болбосо айыл чарба өндүрүшү натыйжалуу өнүгүүгө жөндөмсүз экендигин белгилей кетүү маанилүү. Ал рынок чөйрөсүнө башка тармактарга салыштырмалуу азыраак ыңгайлашкан: суроо-талап менен сунуштун, эркин атаандаштыктын, ресурстарды үнөмдөөнүн мыйзамдары дайым эле иштей бербейт, өндүрүштүн сатуу рыноктунан алыс жайгашуусу, азык-түлүк товарларына суроо-талаптын ийкемсиздиги терс таасирин тийгизет.

Айыл чарба ишканаларынын 2005-2012-жылдар мезгилиндеги инвестициялык ишмердүүлүгүн 1-таблицада талдайбыз.

**Таблица 1-Айыл чарбасын Мамлекеттик Инвестициялоо Программасынын алкагында тышкы булактардын эсебинен 2005-2012- жылдардагы финансылоосунун жыйынтыктарын талдоо**

К/ №	Дүйнөлүк банктын айыл чарбасын инвестициялоодогу долбоорлорунун аталышы	2005	2008	2010	2011	2012	2012 2005 карата % м-н.
1.	Техникалык жардамдар (кредит)	354,5	521,7	410,2	369,5	453,0	127,0
2.	Агроишмердүүлүк жана маркетинг (грант)	115,8	185,6	105,1	131,2	248,9	2,1 эсе
3.	Агроишмердүүлүк жана маркетинг (кредит)	221,4	135,5	153,5	350,1	167,6	75,7
4.	Баардыгы	691,7	842,8	668,8	850,8	869,5	125,0

1-таблицадан көрүнүп тургандай, 2012-жыл ичинде 859,5 млн. сомго тышкы инвестиция тартылып анын 248,9 млн. сому гранттык негизде келген. Белилей кетчүү жагдай, Дүйнөлүк Банк тарабынан акыркы жылдары агроишкердүүлүктү өнүктүрүүгө жана маркетингдин мамлекеттик деңгээлде көңүл бөлүнүшүнө басым жасап келет, аны 2005-жылга салыштырмалуу

Дүйнөлүк Банк тарабынан бөлүнгөн каражаттар далилдеп турат:

- Техникалык жардамдар – 127 пайызга.

- Агроишмердүүлүк жана маркетинг (гранттык негизде) – 2,1 эсеге, кредит түрүндө – 24,3 пайызга азайган.

Ишканаларды инвестициялык каржылоонун негизги ички булагы чарба ишмердүүлүгүнүн бардык түрлөрүнөн алынган киреше болуп саналат, салыктарды, ренттик төлөмдөрдү жана дивиденддер төлөмдөрүн төлөгөндөн кийинки киреше толук бойдон ишканалар жана ишкерлер тарабынан өздүк өндүрүшкө капиталга салым түрүндө пайдаланылышы мүмкүн.

Инвестициялоонун маанилүү булагы кредиттер болуп саналат.

Өздөрүнүн инвестициялык мүмкүнчүлүктөрүн толуктоо үчүн ишканалар, компаниялар акциялар менен катар алар чыгарган, корпорациянын облигациялары деп аталган облигацияларды сата алышат. Мындай облигациялар боюнча ишкана пайыздарды төлөөгө милдеттүү. Мындан тышкары, инвестицияларды тартуунун бул булагын практикалык пайдалануунун олуттуу татаалдыгы мындай облигацияларды экономикалык кыйынчылыктар мезгилдеринде жайгаштыруунун татаалдыгында турат. Облигацияларды чыгаруу ири компанияларга гана жеткиликтүү.

Эгерде Кыргызстанда айыл чарбасын жана агрардык реформаларды колдоо үчүн багытталган, пландалган жана реалдуу бөлүнгөн чет өлкөлүк инвестицияларды, кредиттерди жана бекер каражаттарды гана алсак, анда алардын жалпы суммасы 240 миллионго жакын АКШ долларын түзөт.

Акыркы жылдары Кыргызстан чет өлкөлүк инвестицияларды алган: 2005-жылы 2170,8 млн. АКШ доллары, ал эми 2012-жылы – 3878,2 млн. АКШ доллары, же өсүш 2 эсени түзгөн, ал эми айыл чарбасында 1,5 млн. жана 2,1 млн. АКШ доллары алынган, же 140 пайызгы көбөйгөн (2-табл.).

**Таблица 2 - Кыргыз Республиканын айыл чарбасына чет өлкөлүк инвестициялардын түшүүсү, млн. АКШ долл.**

	2005	2008	2010	2011	2012	2012-2005 карата % менен
Жалпысынан республика боюнча	2170,8	4397,7	3572,4	3878,2	4335,8	2 эсе
анын ичинде айыл чарбасы	1,5	2,8	4,0	3,8	2,1	140

Мамлекеттик каржылоонун үлүшүнүн жана ишканалардын өздүк каражаттарын пайдалануусунун кескин кыскаруусу, көп салыштырма салмакты чет өлкөлүк инвестициялардын ээлеп калуусуна алып келди.

Тикелей чет өлкөлүк инвестициялар жаңы жогорку технологиялык өндүрүштөрдү түзүүнү, негизги фонддорду модернизациялоону, кошумча жумушчу орундарын түзүүнү, квалификациялуу кадрлардын дараметин жигердүү пайдаланууну, менеджмент, маркетинг жана ноу-хау жаатындагы алдыңкы жетишкендиктерди киргизүүнү, ички рынокту жогорку сапаттуу товарлар менен байытууну, продукциянын экспортун жогорулатууну шарттайт. Тикелей чет өлкөлүк инвестициялар чет өлкөлүк инвестицияларга салыштырмалуу инвестициялык саясатты жүргүзүүнү, салык системасын өркүндөтүүнү, тармактык өзгөчөлүккө ыңгайлашууну, чет өлкөлүк капитал үчүн жетишээрлик жагымдуулукту камсыздоого жөндөмдүү кошумча жеңилдиктерди жана преференцияларды киргизүүнү камсыздайт.

Экономиканын агрардык тармагы жаратылыштын табигый күчтөрүнөн көз карандылыгы жогору болгондуктан, айыл чарба өндүрүүчүлөрүнүн алдында дайыма өздөрүнүн финансылык кызыкчылыктарын коргоо көйгөйү турат. Айыл чарбасындагы тобокелдиктерди башкаруунун натыйжалуу куралы болуп айылдагы чарба жүргүзүүчү субъекттердин өндүрүштүк ишмердүүлүгүнө жаратылыштын аномалияларына карабастан туруктуу иштөөгө шарт түзүп берген камсыздандыруу эсептелет. Чарба жүргүзүүнүн рыноктук шарттарында мындай коргоонун натыйжалуулугу жалпы экономикалык системанын жана агрардык камсыздандыруу системасынын деңгээлинен жана өнүгүүсүнөн көз каранды болот. Айыл чарбасын камсыздандыруу азыркы учурда экономиканын агрардык тармагынын чарбалык субъекттерин коргоонун натыйжалуу механизми болуп теориялык жактан гана эсептелет. Кабыл алынып жаткан чечимдерде ырааттуулуктун жоктугу, анын кесепетинен агрардык чөйрөнү камсыздандырууну мамлекеттик жөнгө салуунун механизминин натыйжалуу эместиги сыяктуу бирдиктүү мамлекеттик саясаттын жоктугу жагдайды оорлоштуруп турат.

Камсыздандыруу экономикалык мамилелердин белгилүү системасын чагылдырат жана коомдук өндүрүштү натыйжалуу өнүктүрүү үчүн кредит жана салыктар сыяктуу категориялар менен катар пайдаланылат, экономикалык коопсуздукту жана туруктуу материалдык бакубаттуулукту камсыздоонун ыкмаларынын бири болуп саналат. Камсыздандыруунун пайда болуусу менчиктин пайда болуусуна жана айрым субъекттердин өз менчигин жагымсыз окуялардан коргоо аракети менен байланыштуу.

Кыргыз Республикасындагы камсыздандыруу рыногу жаныдан түзүлүүдө. Негизги рынокту оюнуучулары өздүк капиталдын жетишсиздигинен чет мамлекеттик компаниялар менен биргелешип иштөөгө же аргасыздан кайра камсыздандыруулар менен алектенишет. Болгону 2005-жылдан бери 24-компания алектенсе анын 2012-жылдын аягына карата беш компания банкроттукка учурашкан (табл. 3).

**Таблица 3 - Камсыздандыруу компанияларынын 2005-2012 жылдардагы финансы-экономикалык көрсөткүчтөрүн талдоо**

№		2005	2008	2010	2011	2012	% , менен 2012. 2005.
1	Камсыздандыруу суммасы млн.сом	36653,5	83587,4	154800,6	107515,6	201312,8	5,6 эсе
2	Камсыздандыруу салымдарынын түшүшү	105,2	191,1	477,2	292,9	337,8	3,2 эсе
3	Камсыздандыруу төлөөлөрү	42,0	14,9	17,7	31,0	38,0	90,5
4	Камсыздандыруу компаниялардын саны	24	17	18	18	19	- 5
5	Айыл чарбасын камсыздандыруу суммасы, млн. сом	403,18	1504,57	1857,6	1397,7	2415,75	6,0 эсе
6	Жалпы камсыздандыруудагы айыл чарбасынын улушу % м/н	1,1	1,8	1,2	1,3	1,2	2,0
7	Таза киреше млн.сом	29,2	44,7	64,8	77,0	81,9	2,8 эсе
8	Жалпы чыгашалар	178,2	178,1	496,9	260,3	338,9	1,9 эсе
8	Рентабелдүүлүгү %	16,4	25,1	13,04	29,6	24,2	7,8 пункт

Таблица автор тарабынан эсептелген компаниянын банкроттукка учурашы жогорку тобокелчиликтер менен байланыштуу экенинен кабар берип турат. Камсыздандыруу өзү пассивдүү суроо-талаптарга кирет себеби кардарлар кырсыктын күтүүсүз болоорун алдын ала эсепке алышпайт. Ошондуктан дүйнөлүк тажрыйба көргөзгөндөй пассивдүү суроо талапты жандандырууда маркетингдин элементтери (реклама, PR, кызыктыруулар ж.б.у.с.) кеңири колдонулат. Жалпы айыл чарба ишкерлерин камсыздандырууга үндөө бүгүнкү күндүн талабы.

4-таблицада компанияларынын финансы-экономикалык көрсөткүчтөрү чагылдырылгандай, салыштырмалуу жылдарда камсыздандыруунун жалпы суммасы 5,6 эсеге, ал эми анын ичинен айыл чарбасын камсыздандыруу болсо 6 эсеге өскөн. Ошол эле учурда таза кирешелер 2,8 жана чыгашалар 1,9 эсеге өскөн анын эсебинен камсыздандыруу компанияларынын рентабелдүүлүгү 2012-жылы 2005-жылга салыштырмалуу - 7,8 пунктка өскөн, 2005-жылы – 16.4% болсо, 2012-жылы 24.2% түзгөн. Мындай

көрсөткүчтөрдүн жогорулоосунун себеби камсыздандыруунун төлөмдөрү салыштырмалуу 10%-га төмөндөөсү жана камсыздандыруу салымдарынын түшүү көлөмүнүн темпи 3,2 эсеге өскөндүгүндө. Айыл чарбасындагы камсыздандыруунун суммасынын өсүшү: биринчиден, финансылык лизингдин көлөмүнөн. экинчиден айыл чарбасына керектелүүчү 50 мин сомго чейинки кредиттерди күрөөсүз алуунун себеби менен байланышкан. Ал эми айыл чарбасынын негизги камсыздандырууга болгон талаптары жогорку тобокелчиликтин жана камсыздандыруу компанияларынын активдеринин жетишсиздигинен жана башка субъективдүү маселелерден өнүгө албай келүүдө.

#### Литература

1. Орлова Е.Р. Инвестициялар: окуу куралы. М.: Омега 2012-ж.
2. Годин А.М., Демидов С.Р., Фрумина С.В. Камсыздандыруу: окуу куралы. М.: Дашков и К 2014 г.

**Рецензент: к.э.н., доцент Жапаров Г.Д.**